

DESTAN TANIMI VE ESKİ TÜRK DESTANLARI

A Definition of the Term Epic and Old Turkish Epics

La définition de l'épopée et les anciennes épopées turques

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

ÖZET

Destan, sözlü gelenek ortamında halk diliyle yaratılan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirlerin genel adıdır. Dolayısıyla destan, en basit tanımıyla bir edebiyat eseridir. Bu nedenle, edebiyat eserinin olmadığı yerde destandan da söz edilemez. Türk destan araştırmalarında “arkaik destan” olarak kaydedile gelen bir takım olay özetleri, unutulmuş destanların kalıntıları olabileceği gibi, mit veya efsane gibi halk anlatılarının diğer türlerinden biri veya sözlü tarih de olabilir. Bu tür olay özetlerini, destan olarak yorumlamak, “metinsel” değil, “varsayımsal” bir yaklaşımdır. Yazıda, kimi araştırmacılarca “destan” olarak tanımlana gelen kimi “Türk Destanları”nın gerçekte destan olup olmadığı sorulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk Destanları, Mit, Efsane, Sözlü Tarih

RÉSUMÉ

Épopée est le nom général donné à de longs poèmes épiques oraux racontant les aventures extraordinaires de héros qui sont récités dans le langage parlé et accompagnés de musique. En conséquence l'épopée est une œuvre littéraire. Donc on ne peut parler d'épopée là où il n'y a pas d'œuvres littéraires. Dans les recherches sur les épopées turques, certains résumés d'événements qui sont classifiés en tant qu'épopées archaïques ne sont peut-être que des fragments d'antiques épopées oubliées, des exemples d'autres genres de littérature populaire tels que les mythes ou les légendes ou bien même de l'histoire orale. Considérer ces résumés d'événements comme des épopées est une approche qui n'est pas textuelle mais hypothétique. L'article remet en question la classification en tant qu'épopée de certaines "épopées turques".

Mots-clés

épopées turques, mythe, légende, histoire orale

Bilindiği ve bu konudaki çoğu kaynaklarda kaydedildiği gibi, destan kelimesi dilimize, İslâmiyet'in kabulünden sonra “efsane, mesel, hikâyet-i güzeşt-gân” anlamında kullanılan Farsça kökenli “dâstân” kelimesinin ses ve anlam değişikliğiyle girmiştir. Türk boylarının bu kavramı karşılamak üzere kimi terimler kullandıkları kaynaklarda bildirilmektedir. (Oğuz 2004:130). Destan terimi, farklı anlamlarda halk hayatında ve terim olarak değişik edebiyat geleneklerinde geçmişten günümüze yaygın olarak kullanılmıştır. Halk edebiyatı içinde de hem anonim ürünler olan olağanüstü kahramanlık anlatıları hem de bu anlatılandan sonra ortaya çıkan “halk hikayeleri” karşılığında kullanıldığı gibi, âşık şiirinde heceyle söylenen bir şiir türünün adı ola-

rak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli anonim anlatı türü ile aşk konulu anlatı türü “destan” ve “halk hikayesi” terimleriyle birbirinden ayrılmakta iken, kimi Türk ülkelerinde “muhabbet destanı” terimi, Türkiye'deki “halk hikayesi” terimine karşılık olarak kullanılmaktadır.

Batı dillerinde, Türkçe'deki kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli halk anlatıları olan “destan” terimine karşılık olarak, çok yaygın olarak “épique”, “épopée”, “epos”, “epic”, “légende”, gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Türkçe'nin uzun yüzyıllar boyunca yakın temas halinde olduğu Arapça'da “el-sra”, “el-kada”, epik şiir anlamında “el-malhama dini destan”, “el-şiir al malhama” ise, epik şiir

tarzı anlamına gelirken, “destan” kelimesini Türkçe’ye veren Farsça’da “himsi” terimi kullanılmaktadır. İngilizce’de, “epic”, “epos” ve “epopee” terimleri genel anlamda epik şiir tarzı anlamlarına gelmektedir. İngilizce’de tek başına “epic” ise, bir folklor terimi olarak “halka ait kahramanlık anlatısı” olarak tanımlanmaktadır. İspanyolca’da “destan”a karşılık olarak “romancero”, “cantar”, ve “epopeya” terimleri kullanılırken, Almanca’da “epos”, “heldenlied”, “heldenepos”, “heldensaga”, İtalya’da “epica”, “canzone di gesta”, Portekizce’de “epopéa”, “romanceiro”, “poesia épica”, Rusça’da ise, “pos” “popeja veya “byliny” terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe’deki “destan” teriminin Fransızca’daki karşılıkları olarak şu kelimeler ve tanımlar dikkat çekmektedir:

Epopé (Epopée): Bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülüp uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir. Ünlü Fransız edebiyatçısı Voltaire (1694-1778) “épopée”yi şöyle tanımlıyor: “Kahramanlık maceralarının mısralarla kurulu hikayesi”. Epope’nin Fransızca’daki tanımlarında, “kurmaca”, “anlatı”, “uzun şiir”, “olağanüstü”, “kahramanlık” gibi özellikler öne çıkarılmaktadır. Epopedede, şair ikinci planda kalmakta ve kahramanlar ve onların olağanüstü maceraları öne çıkmaktadır. Lirik şiirde ise, tam tersine olarak şair, kendisini anlatmaktadır. Fransızca’da epopenin iki anlatı tipi üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk çağlarda, doğaçlama tarzında, çoğu zaman anonim veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan eski Yunan’a ait “İlliade” ve “İ’Odyssee, Sümer edebiyatının şaheseri ve insanlığın tanınan en eski epopesi “Gilgamesh”, Hindistan’ın “Ramayana” ve “Mahabharata”, İskandinavya’nın “Les Eddas” ve “Le Scalde”, Fransızların “Chansons de Geste”, İspanyolların “Les Romanceros” gibi ilkel ve popüler

anlatılardır. İkinci anlatı tipi ise, bilinen yazarların epope tarzındaki eserleridir. Türkçe’deki “destan” terimi ve tanımının birinci tipte ilgili olduğu açıktır.

Epik(Epique): Bir edebiyat terimi olarak “epope”yi karşılamak üzere kimi Batı dillerinde kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime, Fransızca’da “lirik”, “dramatik” sıfatları gibi daha çok şiir ve edebiyat tarzlarının sıfatı olarak kullanılmaktadır. Epopenin karakteristik anlatı tarzının epik olduğunun belirtilmesi gibi. Örneğin, Chanson de geste tanımları şunları içerir: Halk dili kullanılan epik şiir, 6+6 duraklı 12 heceye dayalı “alexandrin” hece vezniyle yazılır, “assonance”lı, binlerce mısradan oluşur, bir müzik aleti eşliğinde anlatılır, gerçek veya “mythifiés” bir kahramanın olağanüstü maceralarını içerir. (Destan terim ve tanımları kimi Fransızca internet sitelerinden “épopée”, “epique”, “epos”, “chanson de geste” kelimeleri sorgulanarak derlenmiştir.)

Terimlerden ve tanımlardan anlaşılacağı gibi, Türkçe’deki ifadesiyle “destan”, ilkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağan üstü ve mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan fakat, şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığı “edebiyat eseri” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şu halde, bu tanımlardan yola çıkarak uzlaşılabilir asgari nokta olarak, bir destandan söz edebilmek için her şeyden önce, elimizde bir “edebi metin” bulunmalıdır. Sözlü edebiyat geleneği içinde yaratılan ve anlatılan bir çok destanın varlığını hissettiren kimi bilgilere sahip olmak ile “destan”a sahip olmak arasındaki farka işaret etmek gerekir. Bir destanın ortaya çıkabilmesini ve günümüze gelebilmesini birden fazla faktör belirler. Edebi metin olarak elimizde bulunan destanların oluşması ve günümüze gelebilmesi

için çeşitli safhalardan geçmesi gerekmektedir. Destanların oluşumu ile ilgili çalışmalar da göstermektedir ki, bizim görüşümüze göre bu safha ve şartlar beş ana başlık altında toplanabilir:

1. Destan Devri: Bir destanın yaratılabilmesi için destanı yaratacak toplumun “destan devri” olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönem mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, “alp tipi”nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir.

2. Sözlü Gelenek: Bir toplumun destan yaratabilmesi için kültür ve edebiyat verimlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı sözlü gelenek ortamına sahip olması gerekir.

3. Vak'a: Toplum derinden etkileyen ve destanın oluşumuna imkan veren bir çekirdek olayın ortaya çıkması gerekir. Toplum derinden etkileyen bu olay, bir başarı veya bir felaket olabileceği gibi, öteki kültürlerden ödünçlenmiş bir konu veya ozanlar tarafından iyi kurgulanmış bir çekirdek anlatı da olabilir.

4. Ozan: Hangi nedenle olursa olsun toplum üzerinde etki bırakan ve kuşaktan kuşağa anlatılmaya başlanan bu olayın öncelikle bir ozan tarafından bir edebiyat ürününe dönüştürülmesi gerekir. Yani bir icracı ozan tarafından konu destanlaştırılmalı ve diğer ozanlar tarafından da kuşaklar boyunca anlatımı sürdürülmelidir.

5. Tespit: Toplum destan devrini tamamlamadan sözlü gelenek ortamında yaşayan bu metin yazıya geçirilmez. Destan devrini tamamlayan toplumlardan tespit edilen metinler destan özelliğini yitirecektir. XV. Yüzyılda yazıya geçirilen Dede Korkut Kitabı'nın XX. Yüzyılda derlenen kimi boylarının hikaye (Bamsı Beyrek Boyu), kimilerinin ise masal (Deli Dumrul ve Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy) özelliği kazandığı dikkate alınırsa “tespit zamanı”nın ne derece önemli olduğu görülmür. (Oğuz 2000: 51-52)

Gerek Batı dillerindeki destan tanımları gerekse destanın edebi metin olarak günümüze gelişinin safhaları dikkate alındığında, bir çok araştırmacı tarafından varlığına işaret edilen veya ne tür edebi metnin “vak'a” sı olduğu sorgulanmadan olay örgüleri verilen şu “destan”ların gerçekten destan olup olmadığı üzerinde yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

1. Alp Er Tunga Destanı
2. Şu Destanı
3. Bozkurt Destanı
4. Ergenekon Destanı
5. Siyenpi Destanı
6. Uygur Türeyiş Destanı
7. Mani Dininin Kabulü Destanı
8. Göç Destanı

Elimizde adından ve vak'a özetinden başka edebi bir metni bulunmayan bu “arkaik” Türk destanlarının vak'a özetlerinin gerçekten bir destana ait olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bu vak'a özetlerinin, kimi Türk tarih kahramanlarına ait sözel tarih bilgilerinden, kimi etiolojik efsane ve mitlerden oluşması da mümkündür. Bunların kaybolmuş bir destanın kalıntıları olduğu varsayımından yola çıkarak, bir edebiyat eseri olan destan hakkında veya Türk epik geleneği hakkında sağlıklı fikir yürütmek mümkün değildir. Olay; kurmaca ve/veya anlatıma dayalı mit, efsane, fabl, masal, destan, hikaye, fıkra gibi bütün folklor metinlerinde ve sözlü tarihte vardır. Metinsiz olay, bir destana ait olabileceği gibi, başka bir anlatı türüne de ait olabilir veya doğrudan doğruya tarihin alanına da girebilir. Bu bakımdan Türk destan geleneği üzerine söz söylemek isteyenlerin, destanların özellikleri yukarıda belirtilen edebiyat metinleri olduğu gerçeğini göz önüne almaları gerekir.

KAYNAKLAR

- Oğuz, M. Öcal (2000), “Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları, Ankara: Akçağ
Oğuz, M. Öcal (Editör) (2004), “Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker.